

Lépéshátrányban – Fogyatékosággal élő szülők családpolitikai támogatása

„Amennyire a bőség zavara tapasztalható a sérült gyermeket nevelő családok témakörében, annyira szűkölködik a szakirodalom az ellenkező felállású családokról írottakban, nevezetesen, ha a sérült/fogyatékosággal élő szülő(k) vállal(nak) gyermeket.” (Kálmán – Könczei, 2002: 422). Annak ellenére, hogy Kálmán Zsófia és Könczei György iménti megállapítása két évtizeddel ezelőtti, semmit sem veszített érvényességéből. A fogyatékosággal élő szülőkkel kapcsolatos csekély tudományos érdeklődés azért különösen meglepő, mert a kérdéskör globálisan és hazánkban is széles társadalmi rétegeket érint. A statisztikák hiányosságából adódóan az érintettek tényleges aránya inkább csak becsülhető. Az Egyesült Államokból származó adatok szerint egy évtizeddel ezelőtt a 18 év alatti gyermeket nevelő amerikai szülők legalább 6,2%-ának volt minimum egy fogyatékosága (NCD, 2012: 15-16). A hazai viszonyokról sincs friss felmérés, egyelőre továbbra is csak a 2011-es népszámlálás adatai alapján alkothatunk hozzávetőleges képet: akkoriban több mint 40 ezer, gyermekkel rendelkező házastársi vagy élettársi kapcsolatban élt a családfő fogyatékosággal, és mintegy 26 ezer esetben valamilyen fogyatékosággal élő szülő egyedül gondoskodott a gyermekéről (KSH, 2014: 19).

A fogyatékoság mint sajátos léthelyzet alapjaiban meghatározza az érintettek és közvetlen környezetük életviszonyait, ennek megfelelően egyszerre tekintendő személyes és társadalmi ügynek. A fogyatékosággal élő egyének mindennapjaiból szinte alig említhetünk olyan aspektust, amelyre ne lenne

hatással az állapotuk: a legtöbb esetben befolyásolja az egészségüket (Bültmann – Siegrist, 2020: 1–13), a tanulási lehetőségeiket (Haines–Ruebain, 2011), a családi viszonyait (Rimmerman, 2015), az elhelyezkedési esélyeiket (Lamichhane, 2015: 20–37) és a társadalmi státuszukat (Barton, 2006). A sok szempontból hátrányos helyzettel szembesülő, ám igencsak heterogén réteg speciális igényeinek figyelembevétele ezért különleges szakpolitikai megközelítést követel a döntéshozóktól (Holler–Ohayon, 2021).

Kutatásunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy Magyarországon az alapvetően nem fogyatékosággal élő szülőkre szabott családtámogatási rendszer mennyire alkalmas e speciális csoporthoz tartozó szülők támogatására. Az eredményeinket összefoglaló tanulmányunk első részében ismertetjük a fogyatékoság jelenségével kapcsolatos főbb megközelítéseket és áttekintjük a témánk szempontjából releváns statisztikákat. Ezt követően a családpolitikai eszközök elemzésével és a mögöttük meghúzódó logika kibontásával vázoljuk az e területen 2010 után bekövetkezett legfontosabb változásokat. Azután bemutatjuk, hogy párkapcsolat és családalapítás tekintetében mi jellemző a fogyatékosággal élőkre, majd kitérünk a munkaerőpiaci helyzetük legfőbb vonásaira és a foglalkoztatásukat elősegítő legfontosabb intézkedésekre. Ezek alapján végül arra keressük a választ, hogy a jelenlegi családpolitikai eszköztár képes-e megfelelően támogatni a fogyatékosággal élő szülőket.

A kutatás módszertana

A vonatkozó szakirodalom és a statisztikai források hiányos jellegéből¹ fakadóan a kutatás során nagy mértékben támaszkodtunk érdekvédelmi szer-

vezetek vezetőivel és szakértőivel, megváltozott munkaképességű személyek elhelyezkedését segítő alapítványok munkatársaival, valamint egy – a fogya-

¹A fogyatékoságügy területére általában igaz, hogy nem megfelelő számban és minőségben állnak rendelkezésre az érintettek életviszonyait felmérő statisztikák. Ezt érzékelt az Országos Fogyatékoságügyi Program végrehajtásának 2022. évi tartó Intézkedési Terve a népszámlálástól független, országos, átfogó és reprezentatív kutatás végrehajtásáról döntött (1187/2020. (IV. 28.) Korm. határozat).

tékosságpolitika alakításában részt vevő – minisztériumi vezető tisztségviselővel készített háttérbeszélgetésekre.

A nyolc, félig strukturált interjú 2022. szeptember 28. és 2023. január 25. között, online formában készítettük. Bár a civil szervezetek munkatársai jelentős rálátással bírnak az általuk képviselt fogyatékossgal élő emberek problémáira, ismereteik nem általánosak, nem is reprezentatívak, mi-

vel ezeket a szervezeteket jellemzően a súlyosabb állapotú és/vagy nehezebb helyzetben lévő személyek keresik fel; a kisebb-nagyobb nehézségekkel élve is elboldogulók ritkábban fordulnak hozzájuk. Ebből fakadóan a megszólaltatott interjúalanyok által elmondottak kevésbé alkalmaszhatók az utóbbi csoport élethelyzetére és problémáira.

Fogyatékossg és fogyatékossgtípusok

A fogyatékossgtudományi szakirodalom definíciós sokszínűségével értelemszerűen a fogyatékossggal élő szülők helyzetének vizsgálatakor is számot kell vetni. Az alkalmazott megközelítések sokasága a fogyatékossg jelenségének komplex és nehezen operacionalizálható jellegére vezethető vissza, ami nem csupán elméleti, hanem gyakorlati-statisztikai következményekkel is jár.² A szakirodalomban a medikális (orvosi) és a szociális (társadalmi) fogyatékossgmodellekkel találkozhatunk a leggyakrabban. Az előbbire jellemző, hogy az egyénre fókuszálva közelíti meg a fogyatékossgot, melyet objektíven leírható fizikai-érzékszervi-pszichés hiányosságként azonosít. Az elmúlt évtizedekben Magyarországon is teret nyert szociális felfogás ezzel szemben a testi akadályok helyett azokat a társadalmi meghatározottságú korlátokat hangsúlyozza, amelyek az érintettek társadalmi részvételében számottevő hátrányokat jelentenek a mindennapokban (Goodley, 2019: XXI).

Ez a kettősség tükröződik a fogyatékossggal élő személyekkel kapcsolatos statisztikák módszertanában is. A szóban forgó társadalmi réteg helyzetéről a legrészletesebb képet a tízévente tartott népszámlálások, illetve a teljes körű felmérések között végzett mikrocenzusok segítségével kaphatunk. Az ezek során alkalmazott kérdőívek egyaránt tartalmazznak a medikális és a szociális modell szellemében megfogalmazott kérdéseket.

Népszámláláskor a fogyatékossgra vonatkozó kérdés esetében az objektív testi sajátosságokra várnak választ. A 2016-os mikrocenzus adatai alapján 491 ezer fő, azaz a magyar társadalom 4,3%-a él valamilyen fogyatékossggal, ami a 2011-es népszámláláshoz képest 1,9 százalékpontos csökkenésnek felel meg.³ Fontos felhívni a figyelmet az életkor és a fogyatékossg közti erős összefüggésre, mivel az idősebb korosztályokhoz tartozók jóval nagyobb arányban állították, hogy fogyatékossggal élnek mindennapjaikat: a felmérés szerint 224.504 fő, vagyis az összes fogyatékossggal élő több, mint 55%-a elmúlt 60 éves. A fogyatékossgtípus szerinti megoszlást tekintve a mozgássérülteké a legnépesebb csoport, majdnem minden második (48%) fogyatékossggal élő ide sorolta magát. Őket követi a gyengénlátók, valamint az értelmi fogyatékossggal élők csoportja (15%, illetve 13%).⁴

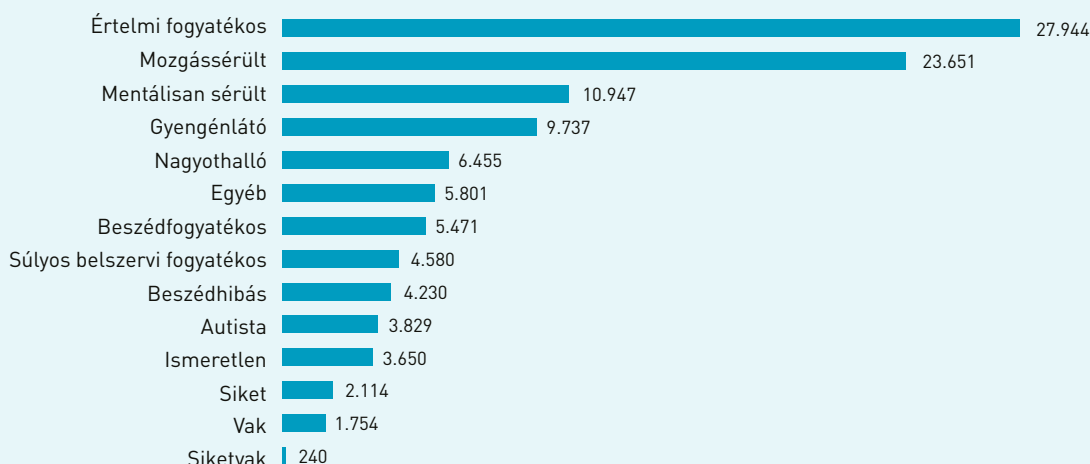
A témánk szempontjából relevánsabb képet kapunk, ha a 15–44 éves korosztály fogyatékossgtípus szerinti összetételét nézzük, mely jelentősen eltér a fogyatékossggal élők teljes népességétől. A valamivel több, mint 82.000 főt számláló csoportban már nem a mozgássérültek vannak a legtöbben (23.651 fő, 28%), hanem az értelmi fogyatékos emberek (27.944 fő, 33%), miközben a mentálisan sérült emberek (10.947) és a gyengénlátó emberek (9.737) aránya jóval közelebb áll a fentebb mutatott megoszláshoz.

²A statisztikai mérés nehézségeiről lásd: Földvári-Gárdos, 2021.

³Az eltérés összefügghet a fogyatékossggal élők nem egyenletes eloszlásával, ami alulreprezentáltságot okozhat a mikrocenzusba bevontak körében. Ezzel együtt is előfordulhatott látványos csökkenés, melynek feltételezhető okai között említhető az egészségi állapot általános javulása és az orvostudomány, benne a diagnosztikai eljárások fejlődése. Ugyanakkor a fogyatékossggal élők számának visszaesésében a rokkantsági nyugdíjrendszer 2012-es módosítása is közrejátszik, hiszen a rákötvetkező visszaminősítési hullám után 70 ezer fővel kevesebben részesültek egészségi állapotukkal összefüggő juttatásban (KSH, 2018: 8), amit viszont az öregségi nyugdíj korhatárát elérő rokkantak magas száma is befolyásolt (Kozma – Petri – Bernát, 2020: 392). Ugyanakkor a kormány egyik miniszteri biztosa friss adatként több, mint 600 ezer fogyatékkal élőről, a családtagokkal kiegészítve pedig 1 millió feletti érintettségéről beszélt (Hirado.hu, 2022).

⁴A kérdőívben a válaszadók akár három fogyatékossgtípust is megjelölhettek. Ha valaki egyszerre többféle fogyatékossgról számolt be, akkor az illetőt minden egyes kategóriában külön-külön feltűntették.

1. ábra: Fogyatékossgal élők száma fogyatékossgátípus szerint a 15-44 éves korosztályban, 2016

Ami a tendenciákat illeti: a 2011-es népszámlálás és a 2016-os mikrocenzus között eltelt időszakban összességében 8,5%-kal csökkent a vonatkozó korosztályon belüli fogyatékossgal élők létszáma, ugyanakkor az egyes fogyatékossgátípusokat illetően nem beszélhetünk egységes folyamatról. A mozgássérültek esetében például 3%-os visszaesést regisztrálhattunk, de a nagyothallók, a siketek és a gyengénlátók körében is hasonló irányú – 12%-os, 16%-os, illetve 19%-os – elmozdulás volt látható. Ezzel szemben számottevő mértékben nőtt az értelmi fogyatékossgal élők (24%-kal), a beszéd fogyatékossgal élő emberek (65%-kal), az autizmussal (69%-kal) és az egyéb fogyatékossgal (905%-kal – sic!)⁵ élők száma.⁶

A statisztikai adatok is mutatják, hogy indokolt a fogyatékossg szociális aspektusának előtérbe kerülése, ugyanis a fogyatékossg meglehetősen növeli annak valószínűségét, hogy az érintett nehézségekkel szembesül a társadalmi interakció során. A 2016-os mikrocenzus vonatkozó kérdésére a szóban forgó korosztályban a fogyatékossgal élő személyek 79%-a nyilatkozott bizonyos szintű akadályoztatottságról. Az összes megkérdezett fogyatékossgal élő 45%-a érzi magát a mindennapokban akadályoztatva,⁷ 43%-a a tanulás és a munkavállalás során, egynegyedük az önálló életvitel, és ugyanannyi a közlekedés terén tapasztalt korlátozottságot, egyötödük pedig a kommunikáció és az információszerzés kapcsán kénytelen akadályokkal szembenézni.

Családpolitika és családtámogatás

A 2010 óta hivatalban lévő kormányok családpolitikája az elveket és az alkalmazott eszközrendszert illetően is eltér a korábbi szocialista-liberális

koalíciók gyakorlatától. A most is érvényben lévő megközelítés a családpolitikát önálló logikájú és fókuszú területként határozza meg, amely célja-

⁵A hatalmas növekmény aligha függetleníthető az „ismeretlen fogyatékossgáról beszámoló” arányának jelentős, közel 50%-os csökkenésétől. E kategóriába azok kerültek, akik a kérdőív kitöltésekor fogyatékosként jellemezték magukat, ám a fogyatékossgátípus felől érdeklődő kérdésre nem adtak választ. Feltételezhető, hogy azok egy része, akik 2011-ben nem tudták/nem akarták megadni fogyatékossgájuk típusát, öt évvel később már az „egyéb, mégpedig: ...” opciót jelölték meg, ami összhangban állhat az egészségi problémák meglétének nagyobb fokú ismertetésével és tudatosulásával (KSH, 2018: 8).

⁶KSH é. n. alapján, saját számítás.

⁷A fogyatékossgátípusokra vonatkozó ponthoz hasonlóan itt is akár háromféle választ is megjelölhettek a megkérdezettek, tehát az említett területek nem kizárólagos kategóriaként értelmezendők, hanem átfedés mutatható ki közöttük.

iban és eszközeiben is átfedésben van ugyan más szakpolitikákkal, mégsem tekinthető azok részének. A nemzeti kormányok nem csupán egyéb szakpolitikai (például népesedéspolitikai, szociálpolitikai, foglalkoztatáspolitikai, esélyegyenlőségi) célkitűzések miatt támogatták-támogatják a családokat, hanem azért is, mert az egész közösség alapértékeként (Gallai–Szalay, 2022: 22) és erőforrásként (Molnár és tsai, 2022: 90–91) tekintenek rájuk. Ennek megfelelően ezeket a kormányokat a családok sokrétű helyzetét és problémáit a maguk összetettségében értelmezni és kezelni képes szakpolitika kialakítása motiválta, így családpolitikájuk csak átfedést mutat a szegényeket támogató szociálpolitikai törekvésekkel, munkavállalást segítő eszközökkel vagy éppen demográfiai kihívásokra választ kereső népesedéspolitikai elképzelésekkel. A tágan meghatározott családpolitikába besorolható minden a családokat erősítő, helyzetüket javító szakpolitikai lépés (Kristó, 2014: 39–40) a családjogtól a jóléti juttatásokon és szolgáltatásokon át a – családosokat is érintő – nem hagyományos ellátásokig (Gauthier, 2000: 17). Szűkebb értelemben a családpolitika a gyermekek születéséhez és neveléséhez nyújtott közvetlen és közvetett támogatásokat, ellátásokat és szolgáltatásokat jelenti (Kristó, 2014: 44). Az egyes intézkedések akkor tekinthetők a többi szakpolitikától markánsan elkülönülő családpolitikának, ha komplex módon értelmezik és kezelik a családügy területét. Jól érzékelteti a családpolitika összetettségét, elemeinek több dimenzióban egyszerre mutatkozó jelentőségét a gyermekvállalás példája. A gyermekvállalás egyrészt illeszkedhet az állam népesedéspolitikai céljaihoz (Ruzsicska, 2011), melyek elérésében a családok a kormányzatok elsődleges társadalompolitikai partnerei. Családpolitikai oldalról viszont a gyermekvállalás támogatása elsősorban a családok életének kiteljesítését és érzelmi gazdagítását⁸ jelenti. Ennek anyagi segítése pedig azért is különösen indokolt, mert miközben a jövedelemvesztésre általában nem kíváncsi eseményként gondolunk, addig a – szülők anyagi helyzetét szintén rontó – gyermekvállalás az esetek döntő hányadában szándékolt és pozitív esemény a családok életében (Czibere,

2006: 65). A 2010 utáni magyar családpolitika egyike a kiemelt kormányzati területeknek, amit a szakpolitikára fordított központi források növekedése is mutat: míg 2010-ben Magyarország a központi költségvetés 3,5%-át fordította közvetlenül a családok megsegítését célzó intézkedésekre, addig 2018-ban ezek az összegek már 4,5%-ot tettek ki (ÁSZ, 2019: 7). A kiadások a GDP arányában nézve 2020-ban elérték az 5%-ot, ami mind az Európai Unióban, mind az OECD-ben a legmagasabb érték (Koncsek, 2021). A családpolitika középpontba állításával és pénzügyi megtámogatásával párhuzamosan a szakpolitika célrendszere, logikája és támogatási szerkezete is megváltozott. A célok között hangsúlyossá vált a gyermekvállalás segítése, s ezen keresztül a népességfogyás és a társadalom előregedésének lassítása. Noha a kedvezőtlen demográfiai trendek megállítása szinte valamennyi kormány programjában fellelhető volt, a tendenciákat érdemben változtatni képes szakpolitikai választ csak az elmúlt bő egy évtizedben láttunk.

A népesedéspolitikai célok mellett ugyancsak erős szándék mutatkozott a hagyományos családok megerősítésére, a családalapítás ösztönzésére, a fiatal házasságok megsegítésére, a családi otthonteremtés, a gyermeknevelés és a kisgyermekesek munkavállalásának megkönnyítésére, a család és a munka összehangolását támogató, rugalmas foglalkoztatási formák bővítésére, családbarát szemlélet kialakítására (CSBO, 2017: 95–96). A célok áthangolása a családpolitika új logikája mentén történt (egyébként a korábbi jobboldali kormányok értékrendjéhez is illeszkedő módon). Az elmúlt évtized Orbán-kormányainál alapvetésnek volt tekinthető a megelőző szocialista kormányok azon gyakorlatának elutasítása, mely a családok támogatásában elsődlegesen szociálpolitikai eszközt látott. A 2010-es kormányváltás után az új családpolitika deklarálta arra törekedni, hogy véget vessen a 2002–2010 közötti időszakot jellemző, általa „segélyelvűnek” nevezett szemléletnek. Helyette a családok általános – a szó minden értelmében vett – gyarapodását kívánta elősegíteni, s ehhez tudatosan a munkaalapú támogatásokat helyezte előtérbe (CSBO, 2017: 106).

⁸A gyermekekre szokás egyedi, mással össze nem vethető örömforrásként tekinteni, s bár a boldogságérzet nem állandó és nem is általános (Bloom, 2021), meglete és mértéke kimutathatóan összefügg a családpolitikával (Glass et al., 2016).

Az Orbán-kormányok a családpolitika kiemelésével, a (hagyományos) családok státuszának jogi megerősítésével,⁹ magas költségvetési támogatásokkal, a juttatások és a szolgáltatások bővítésével s a gyermekvállalás jelentős mértékű anyagi ösztönzésével egyidejűleg a központi támogatások széles körének (köztük a gyermekgondozási díj) elérhetőségét biztosítási jogviszonyhoz, jellemzően munkaviszonyhoz kötötte, (1. táblázat) részben

adókedvezmények formájában és jövedelemtől függő mértékben biztosította a családoknak. Eközben egyes alanyi jogon folyósított, univerzális és egységes járandóságokat (így például a családi pótlékot), vagy a rászorultsági elven, azaz bizonyos jövedelmi szint alatt igényelhető támogatásokat (például a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményt) mérsékeltten vagy egyáltalán nem emelték.

1. táblázat: Legfőbb pénzbeli családtámogatási ellátások, Forrás: saját gyűjtés

Ellátás	Jellegzetességei
anyasági támogatás	Fix összegű, szülés után folyósítandó egyszeri kifizetés. Feltétele a terhességvégéig való részvétel.
csecsemőgondozási díj (CSED)	Biztosítási jogviszonyt feltételező támogatás. Összege függ az igénybe vevő korábbi keresetétől. A legfeljebb 24 hetes szülési szabadság idejére jár.
gyermekgondozási díj (GYED)	Biztosítási jogviszonyhoz kötött, az igénybe vevő korábbi munkajövedelmétől függő ellátás. ¹⁰ Alapesetben a csecsemőgondozási díj idejének lejártát követően a gyermek 2 éves koráig jár.
gyermekgondozást segítő ellátás (GYES)	Fix összegű, univerzális ellátás. Alapesetben a gyermek 3 éves koráig folyósítható.
gyermeknevelési támogatás (GYET)	Fix összegű, univerzális ellátás. A legalább 3 kiskorú gyermeket nevelő szülő veheti igénybe. A legkisebb gyermek 3 és 8 éves kora közt folyósítható.
családi pótlék	Fix összegű, kvázi-univerzális ellátás, amely alapesetben a gyermek 18. életévéig jár.

Az elmúlt bő évtized kormányai széles körben vezettek be újabb és újabb, összetett célrendszert szolgáló családpolitikai intézkedéseket.¹¹ Először a 2010 előtt megszüntetett vagy megvágott családtámogatásokat (a családi adókedvezményt, illetve a gyedet/gyest) állították vissza, majd olyan rendelkezésekkel folytatták, mint például a baba-kötvény, a gyed extra, az Erzsébet program, a családi otthonteremtési kedvezmény, a „Nők 40”, melyeket aztán a 2019-es Családvédelmi Akciótervben¹² bejelentett lépések sora követett. Az akcióterv már nemcsak a gyermeket nevelő családokat, hanem a családalapítás előtt állókat is támogatta, amit olyan intézkedések mutatnak, mint a negyven

év alatti első házasságok kedvezményes kölcsöne, a CSOK bővítése (majd a falusi CSOK bevezetése), a babaváró támogatás, az intergenerációs jellegű nagyszülői gyed, a bölcsődehálózat fejlesztése, a többgyermekesek jelzáloghitel-tartozásának átvállalása/elengedése, a nagycsaládosok autótámogatása és a legalább négy gyermeket nevelő édesanyák szja-mentessége. Mindezeket, de különösen a pénzbeli támogatásokat áttekintve megállapítható, hogy a családpolitika elsődlegesen a családalapítást és az otthonteremtést, a gyermekvállalást és -nevelést, a fiatal házasságok és a gyermeket nevelő családok támogatását tűzte célul, miközben a juttatásokon belül áthelyezte a hangsúlyt az

⁹Az Alaptörvény a hagyományos családot, a házasságot mint férfi és nő kötelékét védi, melyet az „együttélés legfontosabb kereteként” és „a nemzet fennmaradásának alapjaként” említ. 2020 végén az is bekerült az Alaptörvénybe, hogy „az anya nő, az apa férfi”. A családok védelméről rendelkező sarkalatos törvény minősített többséggel igyekszik védeni a magzati élet tiszteletét, a családban élő gyermekek és a szülők jogait, a várandós anyák, valamint a kiskorúakat nevelő szülők foglalkoztatását, a családok és a gyermekvállalás állami támogatását (2011/CCXI. tv.).

¹⁰Kivétel a 2014-ben bevezetett diplomás gyed, melynek összege – előzetes munkajövedelem hiányában – a minimálbér 70%-a alapképzéses hallgatók, illetve a garantált bérminimum 70%-a mesterképzéses hallgatók esetében.

¹¹Ezek áttekintését lásd Gallai – Szalay, 2022: 27, 1. táblázat.

univerzális hozzáférésről a biztosítási jogviszonyhoz kötöttségre. Ezzel összhangban két univerzális járandóság, a családi pótlék és a gyermekgondozást segítő ellátás (korábban gyermekgondozási segély, röviden gyes) összege nem emelkedett. (2. táblázat). Ugyanebben az időszakban a munkaviszonyhoz kötött támogatások, így a csecsemőgondozási díj (csed) és a gyermekgondozási díj (gyed) összege számottevően nőtt. Ezek közös jellemzője, hogy összegük az igénybe vevő korábbi keresetének

függvénye, tehát mindkettő kiemelten kedvez a magasabb jövedelmű szülőknek. A korábbi fizetés 70%-ában megállapított gyed esetében ezt korlátozza az a jogszabályi kitétel, mely a mindenkori minimálbér kétszeresének 70%-ában maximálja a folyósítható juttatás összegét. A 2014-ben bevezetett gyed extra vizsont megszüntette az ellátás igénybevétele melletti munkavégzés korlátozását, vagyis a gyed komoly jövedelemkiegészítésként szolgálhat a foglalkoztatott szülők számára.¹⁶

2. táblázat. Egyes, gyermekneveléssel kapcsolatos támogatások reálérték-indexe, Forrás: KSH, 2022: 31

ÉV	GYED	GYES	CSALÁDI PÓTLÉK
	egy családra jutó havi átlagos összeg reálértéke (előző év = 100%)		
2010	98,5	94,3	95,0
2011	99,3	98,0	96,6
2012	102,6	93,8	94,4
2013	104,4	98,5	97,3
2014	108,4	101,8	97,8
2015	106,2	102,4	101,1
2016	106,6	99,6	99,4
2017	107,1	95,8	97,0
2018	106,2	97,2	97,3
2019	107,0	96,5	96,5
2020	106,0	97,9	97,0

A biztosítási jogviszony jelentőségének felértékelődése mellett az adórendszeren belüli juttatások is meghatározó szerepre tettek szert a 2010 utáni magyar családtámogatási gyakorlatban. Ezek közül a legnagyobb súllyal megjelenő családi adókedvezmény már korábbi jobboldali kormányok alatt is létezett, de csak nagycsaládosok-

nak járó lehetőségként. Egy és két gyermek utáni igénybevétele 2011-től vált lehetővé, de a konstrukció továbbra is sokkal kedvezőbb maradt a három vagy több gyermeket nevelők körében. A kedvezmények kiaknázása az első pár évben csak a magasabb jövedelmű szülők esetében volt teljes körű, később már az átlagkeresetűek is él-

¹²<https://csalad.hu/csaladban-elni/egy-eve-indult-a-csaladvedelmi-akcioterv> (letöltés ideje: 2022. 05. 31.)

¹³E támogatási forma 2022 végével megszűnt.

¹⁴A családi pótlék univerzális jellegét gyengíti, hogy 2010 óta a juttatás folyósítása a gyermek iskoláztatásához kötött, s 50 órát meghaladó igazolatlan iskolai hiányzás esetében jegyzői döntés alapján felfüggeszthető.

¹⁵Bár az összege nem változott, a Fidesz-KDNP-kormány 2012-ben visszaállította a gyes 2009-ben 2-re csökkentett, 3 éves időtartamát.

¹⁶Sajnos az érintettek számáról – vonatkozó statisztikai adatgyűjtés hiányában – nem áll rendelkezésre információ (Makay, 2021: 124).

hettek a maximális adókedvezménnyel. Az implicit módon foglalkoztatáshoz kötött támogatást az alacsony jövedelműek esetében azzal növelték, hogy a kedvezmény megállapításakor 2014 óta az adóalaphoz az egészségbiztosítási járulék is hozzáadódik. Ugyancsak adórendszeren belüli támogatás az első házások adókedvezménye és a négy vagy több gyermekes édesanyák személyi jövedelemadó-mentessége.¹⁷

A családpolitika következményeiről, különösen

a házasságkötésekre (Murinkó–Spéder, 2021), a termékenység alakulására (Bördös–Szabó–Morvai, 2021) és az édesanyák munkavállalására gyakorolt hatásairól (Makay, 2018; Lipták – Maticsákné, 2018) viszonylag bőségesen születtek statisztikai adatok és akadémiai források. Ezekből azonban teljességgel hiányoznak a fogyatékossgal élők, ezért – adatok és alapvető információk híján is – arra vállalkoztunk, hogy kísérletet teszünk helyzetük körvonalazására.

A fogyatékossgal élők családalapítási lehetőségei

A fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény rendelkezik az érintettek otthonhoz és családhoz való jogának tiszteletben tartásáról.¹⁸ A 2007-ben elfogadott dokumentumot aláíró államok – köztük Magyarország – kinyilvánították a fogyatékossgal élő egyének házasságkötési és családalapítási jogát, s az utóbbi részeként azt is, hogy szabadon dönthetnek a gyermekvállalás és -nevelés terén felmerülő kérdésekben. A hazai törvényi szabályozásba is átültetett elvek értelmében – fő szabályként – nincs jogi akadály a fogyatékossgal élők családalapításának, ugyanakkor a gyakorlatban számos tényező nehezíti ennek megvalósulását. A családban élés a fogyatékossgal élő személyek életében ugyanolyan természetes emberi igény, mint a többségi társadalom tagjainál, körükben azonban ez a vágy – a teljes népességhez képest – kisebb arányban realizálódik.¹⁹ Nem beszélhetünk azonban a fogyatékossgal élők egyforma hátrányáról, családalapítási esélyeikben – fogyatékossgátípustól és élethelyzettől függően – eltérő mintázatokkal találkozhatunk.

Az érintettek számára az első nagy kihívás a párválasztás. E téren jellemző, hogy az értelmi

fogyatékos személyek és az autista emberek körében rendkívül alacsony,²⁰ a mozgáskorlátozottak, illetve a látás- és hallássérültek esetében viszont számottevő a párkapcsolatban élők aránya.²¹ Az előbbi két fogyatékossgátípus esetében súlyos akadályt képez, ha az illető teljesen vagy korlátozottan cselekvőképtelen, s emiatt gondnokság alatt áll. Teljes cselekvőképtelenség esetén egyáltalán nincs mód a házasságkötésre vagy élettársi kapcsolat bejegyzésére, korlátozottság fennállásakor viszont a törvényes képviselő jóváhagyásával ezeknek nincs törvényi akadály. A belátási képesség kisebb mértékű csökkenése esetén ugyancsak megoldást jelenthet a – napjainkban is kevesek által ismert – támogatott döntéshozatal intézménye, mely lehetőséget biztosít az érintettnek, hogy döntési segítséggel autonóm módon rendelkezhesen saját sorsáról, a házasságkötést is ideértve. A cselekvőképtelenségből adódó jogi akadályon felül az értelmi fogyatékos személyek és autista emberek elfogadottságát nehezíthetik vagy egyenesen gátolhatják egyes – főként súlyosabb állapotúakra jellemző – beilleszkedési és magatartási zavarok, illetve a környezetükben manapság is gyakori idegenkedés, tartózkodás.²² Ebből is adódik

¹⁷Az adón keresztüli támogatások köre 2023 januárjától kezdve a 30 év alatt gyermeket vállaló édesanyák szja-mentességével bővült.

¹⁸A rendelkezések magyar jogba átültetett változata a 2007. évi XCII. törvény.

¹⁹Interjú, 2022. szeptember 28.: az ÉFOÉSZ (Értelmi Fogyatékossgal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége) egyik vezetője.

²⁰Interjú, 2022. szeptember 28.: az ÉFOÉSZ egyik vezetője; Interjú, 2022. szeptember 29.: az AOSZ (Autisták Országos Szövetsége) munkatársa.

²¹Interjú, 2022. október 3.: az MVGYOSZ (Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége) egyik vezetője.

²²Egy 2021-es felmérés szerint csak a megkérdezettek 64%-a vélekedett úgy, hogy az értelmi fogyatékos személyeknek ugyanolyan joguk van/kellene, hogy legyen házasodni, mint a nem fogyatékossgal élőknek (az autizmussal élők esetében ugyanez az arány 83%). Ezzel szemben a válaszadók szinte kivétel nélkül (96%-ban) úgy gondolták, hogy a mozgássérülteket, a siketeket és a vakokat házasságkötés terén ugyanazok a jogok illetik meg, mint a többségi társadalom tagjait (Bernát–Petri–Vajda–Kozma, 2022: 496).

párkapcsolataik ritkasága, valamint – a kivételt jelentők körében – az egymás közti kapcsolatlétesítés dominanciája.

A cselekvőképeséget nem befolyásoló fogyatékoságtípusokkal élők körében semmilyen jogi akadály nincs az anyakönyvvezető előtt kinyilvánított házassági szándékuknak. A fogyatékosággal élők e körében is jellemző párválasztási sajátosság, hogy viszonylag magas azok aránya, akiknek a párja szintén valamilyen fogyatékosággal éli mindennapjait.²³ Döntésük többféle okra vezethető vissza. Egyrészt magyarázható azzal, hogy a fogyatékosággal élők ismerősi körében a hasonló háttérű emberek felülreprezentáltak. Másrészt az érintettek között kapcsolódási pontot jelenthet a sok szempontból hasonló élményanyag, mely – identitásképző jellege mellett – a hétköznapiak során felmerülő nehézségek leküzdésében is segítséget nyújthat.²⁴ Bár e tekintetben az intézményi bentlakás akár előnyt is jelenthetne, a tapasztalatok inkább azt mutatják, hogy a fogyatékosággal élők is mindenekelőtt magánháztartásokban tudnak stabil párkapcsolatokat kialakítani és megélni.²⁵ Az interjúalanyok szinte egybehangzó elmondása alapján az intézményi környezet csak elvétve teszi lehetővé intim kapcsolatok kialakítását és fenntartását.²⁶

A fiatal, fogyatékosággal élő felnőtteknek – a párkapcsolatok létesítésén felül – a gyermekvállalás terén is számos nehézséggel kell szembenézniük. Ha lehetséges, a lakhatás kérdése e tekintetben még nagyobb jelentőséggel bír, hiszen a bentlakásos intézményekben a legtöbb esetben egyáltalán nem adottak a családi gyermeknevelés feltételei. A gyermekvállalási szándékra

negatívan hathatnak azok a – több interjúalany által is említett – társadalmi előítéletek, amelyek kétségbe vonják, hogy fogyatékosággal élő személyek képesek lehetnek sikeresen megfelelni a szülői szerepeknek.²⁷ Igaz, az egyik érdekvédő ezzel ellentétes hatást is említett, amikor kiemelte, hogy a szülővé válás mint társadalmi elvárás miatt éppenséggel olyanok is vállalnak gyermekeket, akik nem feltétlenül felkészültek erre a feladatra.²⁸ Ezekon túlmenően további akadályt jelenthet a gyermeknevelés terén, hogy az állami gondozottak körében felülreprezentált fogyatékos személyek gyakran nem rendelkeznek megfelelő szülői mintákkal.²⁹

A közvélekedéssel ellentétben a fogyatékosággal élők számottevő hányadánál semmivel sem nagyobb a születendő gyermekek veszélyeztetettsége, nincs komolyabb kockázata annak, hogy valamiféle egészségkárosodással születnének. A genetikai eredetű betegségek esetében ugyanakkor természetesen reális veszély, hogy az utódok öröklik a szülők diagnózisát, ezért a gyermekre vágyók ilyen körülmények között alternatívaként nyitottabbak lehetnek az örökbefogadás lehetőségére. Bár jogszabályi diszkrimináció ez esetben sem létezik, gyámügyi előadókkal készített anonim interjúk alapján előfordul, hogy örökbefogadásra váró fogyatékosággal élő párok érdemi indokolás nélkül sorolódnak hátrébb a várakozási listán (Neményi-Takács, 2015: 84).

A fogyatékosággal élők gyermekvállalási hajlandóságának és lehetőségeinek talán még a fentieknél is erősebb gátja sokuk – gyakran halmozottan – hátrányos társadalmi helyzete. Ebben kiemelt fontossággal bír többségük – számos területen, így

²³Interjú, 2022. október 20.: a SINOSZ (Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége) egyik vezetője.

²⁴Interjú, 2023. január 16.: egy megváltozott munkaképességűeket segítő alapítvány vezetője.

²⁵Interjú, 2022. szeptember 28.: az ÉFOÉSZ egyik vezetője.

²⁶Az elmúlt évtizedekben létrehozott intimszobák hatására és az intézmények belső rendjének módosítása nyomán javulás érzékelhető e téren (interjú, 2023. január 25.: minisztériumi vezető).

²⁷A korábban már említett, 2021-es felmérés szerint fogyatékoságtípusonként eltérő az érintett személyek gyermekneveléshez fűződő jogának elfogadottsága. Míg a megkérdezettek csupán 51%-a mondta, hogy az értelmi fogyatékos embereknek ugyanolyan joga van, illetve kellene, hogy legyen, mint a többségi társadalom tagjainak, addig ez az arány az autisták esetében 72%. E tekintetben a legkevésbé elutasított csoport a siketeké: esetükben a válaszadók 96%-a felelt támogatólag (Bernát-Petri-Vajda-Kozma, 2022: 496).

²⁸Interjú, 2022. szeptember 29.: az AOSZ munkatársa.

²⁹Interjú, 2023. január 16.: egy megváltozott munkaképességűeket segítő alapítvány vezetője. E tekintetben komoly segítséget jelenthetnének azok az egyes nyugati országokban már működő, kifejezetten fogyatékos fiatalokat és szülőket megcélzó „Szülők Iskolája” programok, amelyek a fogyatékos léthelyzet jelentette kihívásokat figyelembe véve nyújtanak felkészítést a gyermekvállalást tervező vagy már gyermeket nevelő érintetteknek (az értelmi fogyatékos személyeket támogató szülői tréningekről lásd például Feldman-Tahir, 2016).

közlekedésben, kommunikációban vagy éppen az önálló életvitel tekintetében meglévő – akadályoztatottsága, illetve a leggyakrabban megváltozott munkaképességükkel összefüggő egzisztenciális (elsődlegesen anyagi) biztonságuk hiánya. A munkaerőpiaci státusznak ráadásul nemcsak a létbiztonság szempontjából van – általános – jelentősége, hanem témánkat illetően – specifi-

kusan – a családpolitikai juttatások jogosultsága felől nézve is. Tekintettel a jogosultság széles körű munkaviszonyhoz kötöttségére és az adókedvezmények igénybevételéhez szükséges jövedelemszintre, a következőkben igyekszünk részletes képet adni a fogyatékosággal élők munkaerőpiaci helyzetéről.

Fogyatékosággal élők foglalkoztatottsága

A fogyatékosággal élők hátrányos helyzete szoros összefüggést mutat kedvezőtlen munkaerőpiaci pozíciójukkal. Világszerte megfigyelhető, hogy körükben az átlagosnál alacsonyabb a foglalkoztatási ráta és magasabb a munkanélküliek aránya. Miközben például az Európai Unió országaiban a teljes munkaképes népesség 74,8%-ának van munkája, addig a fogyatékosággal élők esetében ez a mutató csak 50,6%. A munkanélküliségi ráta tekintetében ugyancsak számottevő eltérés mutatkozik: a 20 és 64 közötti korosztályt tekintve a fogyatékosággal élők esetében 17,1% a munkanélküliek aránya, míg a nem fogyatékosoknál 10,2% (EPRS, 2020: 2).

Ezek tükrében aligha meglepő, hogy a hazai viszonyokat elemezve szintén hasonló következtetésekre jutunk. Részben a közel egy évtizede tartó gazdasági konjunktúrának köszönhetően nem pusztán az összlakosságra vonatkozó foglalkoztatási statisztikák jeleztek pozitív folyamatokat, hanem ebben az időszakban a fogyatékosággal élők munkaerőpiaci helyzete is érdemben javult. Ezzel együtt továbbra is igaz, hogy a megváltozott munkaképességűek³⁰ – köztük a fogyatékosággal élők – foglalkoztatási adatai jelentősen elmaradnak az átlagtól (Bodorné és tsai, 2019). A 2016-os mikrocenzus számai alapján például elmondható, hogy itthon a foglalkoztatottak aránya 30 (!) százalékponttal kisebb a fogyatékkal élők körében, mint a teljes népességben (KSH, 2018: 11). Ráadásul Magyarország a fogyatékos emberek foglalkoztatási lemaradása (disability employment gap) tekintetében – az Egyesült Királyság és Írország társaságában – a legrosszabbul teljesítő

európai országok közé tartozik (van der Zwan – de Beer, 2021: 482).

Az érintett társadalmi csoportnál nem csupán az alacsonyabb foglalkoztatási és a magasabb munkanélküliségi rátában nyilvánul meg a munkaerőpiaci hátrány, hanem foglalkoztatásuk – az átlagétól eltérő – egyéb, jellegzetes mintázataiban is. A fogyatékosággal élők gazdaságilag aktív csoportja többségében részmunkaidőben, jellemzően heti 20–30 órában dolgozik (Bodorné és tsai, 2019: 42), amiből az következik, hogy számukra a sikeres munkaerőpiaci elhelyezkedés is jóval alacsonyabb bérrel kecsegtet, mint a nem fogyatékos egyének esetében. Ebből fakadóan körükben jóval elterjedtebb a dolgozói szegénység (in-work poverty) jelensége (Richards – Sang, 2018), ami a fogyatékosággal élő szülők által nevelt gyermekekre nézve szintén hátrányos, mivel sokszor maga után vonja a gyermekek nélkülözését, a gyermekszegénységet.

A fogyatékosággal élők munkavállalását számos tényező nehezíti. Mint fentebb is említettük, a legutóbbi mikrocenzusba bevont fogyatékosággal élők több, mint 90%-a érezte akadályoztatva magát a munkavállalásban és más, azzal szorosan összefüggő tevékenységben, így a tanulásban és a közlekedésben (KSH, 2018: 10). Az akadályozottság egyrészt magában foglal valamilyen mértékű munkaképesség-csökkenést, ami fizikai aktivitást igénylő munkakörök esetében sokszor gátolja, vagy egyenesen lehetetlenné teszi az érintettek számára az adott pozíciók betöltését. A mozgásukban akadályoztatott kör számára kedvezőbb helyzetet teremtett a Covid-járvány hatására elterjedt

³⁰Látszólag csak terminológiai apróság, ám témánk szempontjából korlátozza az adatok felhasználhatóságát, hogy a hazai foglalkoztatási statisztikák (és a vonatkozó jogszabályok) általában a „megváltozott munkaképességűek” kifejezést használják, mely a fogyatékosággal élőkön felül az egészségkárosodottakat is magában foglalja.

és részben velünk maradó távmunka lehetősége, amely azonban elsődlegesen egy szűk, magasabban képzett munkavállalói és vállalkozói réteg számára elérhető. A fogyatékossgal élők esélyeit azonban ezekben a munkakörökben különösen, de a munkaerőpiac egészét tekintve is erőteljesen korlátozza az érintettek átlagnépességétől elmaradó képzettségi szintje. A magukat fogyatékossgukból vagy egészségkárosodásukból fakadóan korlátozottan vállalkozók 12%-a nem végezte el az általános iskolát, 38%-a pedig csak alapfokú végzettséggel rendelkezik. Befejezett középiskolai tanulmányokról minden második tud számot adni, felsőfokú végzettséggel pedig 10% sem rendelkezik (KSH, 2018: 13).

Bár csak egy részhalmozásról beszélünk, és a csoporton belül nagyon eltérő egyéni élethelyzeteket találunk, a néhány év múlva munkaerőpiacra lépő fogyatékossgal élők indulási esélyeivel és nehézségeivel kapcsolatban iránymutató lehet, ha személyre vesszük a közoktatásban tanuló sajátos nevelési igényű (SNI) diákokkal kapcsolatos statisztikákat. Az alapfokú oktatásban e diákok aránya 2010 és 2020 között 6,7%-ról 7,7%-ra nőtt. Ha a magasabb és erősebb képzési szintet nézzük, akkor viszont nagyon látványos az arányuk csök-

kenése: míg 2019-ben az általános iskolai diákok 7,8%-a rendelkezett SNI-kóddal, addig ugyanez a kör a hagyományosan elitképzést nyújtó 6 és 8 osztályos gimnáziumok tanulóinak csupán 0,8%-át teszi ki. Ezzel szemben azon diákok körében, akik az általános iskolát követően érettségit nem adó középiskolában tanulnak tovább, a sajátos nevelési igényű tanulók aránya több, mint 20% (Varga, 2022: 34).

A munkaerőpiaci viszonyokat jelentősen átrajzoló technológiai fejlődés és a kvalifikált munkavállalók iránti növekvő igény fényében még nagyobb hátrányt jelent a fogyatékossgal élő személyek átlagnál alacsonyabb iskolázottsági szintje. A képzettség nélkül végezhető állások számának visszaszorulása és a szaktudás felértékelődése egyértelműen rontja a megváltozott munkaképességű emberek elhelyezkedési esélyeit.³¹ A betanított, rutintevékenységet igénylő munkakörökhöz ráadásul jellemzően nagyon kedvezőtlen bérfeltételek társulnak. Szintén problémát jelent, hogy a gazdasági dekonjunktúrákat kísérő vállalati leépítések idején gyakran ezek az állások szűnnek meg először, így az ilyen munkakörben foglalkoztatott fogyatékossgal élő személyek különösen nagy munkaerőpiaci kockázatnak vannak kitéve.

Munkáltatói perspektívák és foglalkoztatásösztönző támogatások

A megváltozott munkaképességű egyének elhelyezkedését a társadalomban velük kapcsolatban viszonylag széles körben meglévő előítéletek is nehezítik, ugyanakkor ezek a sztereotípiák a tényleges foglalkoztatási lehetőségüket – fogyatékossgáttípustól függően – eltérő mértékben és különböző módon érintik. Az interjúalanyaink többsége egyetértett abban, hogy e tekintetben létezik egyfajta informális kategorizálás, felállítható egy olyan munkáltatói preferencia-sorrend, amely nagyban meghatározza az elhelyezkedési esélyeket. A munka világában az értelmi fogyatékos és autista egyének találkozhatnak a leg-

gyakrabban és a legnyíltabb elutasítással. Velük összevetve jobb a vakok helyzete, hozzájuk képest pedig némileg előnyben vannak a gyengénlátók. Nem könnyű a munkaerőpiacon elhelyezkedniük, de az előbbi csoportokhoz képest többnyire kedvezőbb eséllyel próbálkoznak a siketek és a nagyothallók, s általában a mozgáskorlátozott egyének azok, akikkel szemben a legkevesebb áll fenn diszkrimináció, ám esetükben pedig a munkahelyi akadálymentesítés hiánya miatt erősen korlátozott a potenciális szóba jöhető munkáltatói kör.³² Interjúalanyaink a fogyatékos személyeket alkalmazó cégek motivációit illetően különböző szem-

³¹A rendszerváltás előtt például jogszabály rendelkezett arról, hogy a telefonközpontos állásoknál előnyben kellett részesíteni a vak embereket. Az automatizáció miatt azonban ezen állások döntő többsége feleslegessé vált, és megszűnt. Elvileg alternatívát jelenthetnének a call centerok és egyéb üzleti szolgáltatóközpontok (SSC-k), ám a közel 45 ezer embernek munkát adó szektorban (G7, 2021) egyre inkább alapelvárás az idegennyelvtudás és az adott szakterület ismerete, mely követelménynek a fogyatékossgal élők jelentős hányada nem tud megfelelni (Interjú, 2022. október 3.: az MGYOSZ egyik vezetője).

³²Interjú, 2022. október 3.: az MGYOSZ egyik vezetője.

pontokat említettek. Tapasztalatuk szerint manapság már nemigen jellemző, hogy a munkáltatók pusztán a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatását elősegítő állami támogatások miatt vennének fel fogyatékkal élő egyéneket, de a pénzügyi ösztönzőknek tagadhatatlanul van másodlagos szerepük.³³ Gyakori viszont, hogy a vállalatvezető vagy a HR-részleg vezetője személyes kötődések és/vagy értékrend okán dönt érintett személyek felvétele mellett. Elmondható, hogy a fogyatékkal élő alkalmazása terén jellemzően transz- és multinacionális vállalatok az élenjárók. Esetükben nagy jelentőséggel bírnak a társadalmi felelősségvállalással (CSR) kapcsolatos megfontolások, és ismert a vállalati kultúra szempontjából szerintük előnyös, toleranciát és elfogadást ösztönző, sokszínű alkalmazotti gárda kialakítására irányuló tudatos törekvésük is.³⁴

A fogyatékkal élő egyéneket a munkaerőpiacon több, az igényekhez képest forrásokkal és kapacitásokkal egyaránt korlátozottan rendelkező alapítvány segíti. Ilyen alapítványok munkatársai kiemelték, hogy tevékenységük során minden esetben az ügyfelek sajátos készségei és egyéni körülményei figyelembevételével törekednek számunkra megfelelő állást találni. Fontos és kevésbé ismert tény, hogy az alapítványok feladata többnyire nem ér véget a jelölt felkészítésével és a megfelelő munkahely, illetve munkakör felkutatásával, mivel a sikeres integráció fontos eleme a hosszú távú mentorálás és az utánpótlás, melyek nélkül aligha lenne biztosítható a megváltozott munkaképességű egyének kiszámítható és magas színvonalon teljesítő munkaerővé válása.³⁵ Hátrányos helyzetűekre és elhelyezkedési nehézségeikre tekintettel nemcsak civil szervezetek próbálnak segíteni a fogyatékkal élőknél, hanem a kormányok is. A hazai és a nemzetközi fogya-

tékösügyi programok egyik legfőbb célja rendre az érintettek munkaerőpiaci részvételének elősegítése. Az Európai Bizottság 2021–2030 közötti időszakra vonatkozó stratégiája például azt hangsúlyozza, hogy a fogyatékkal élő személyek foglalkoztatása a gazdasági autonómiájuk és a társadalmi befogadásuk biztosításának a legfontosabb eszköze (EB, 2021: 12). Magyarországon a 2015 márciusában országgyűlési határozat mellékleteként elfogadott Országos Fogyatékosügyi Program szintén kiemelte, hogy az „elsődleges cél a minél nagyobb arányú nyílt munkaerőpiaci elhelyezkedés”.³⁶ Ennek támogatására nemcsak azóta, hanem azt megelőzően is számos rendelkezés született. A következőkben – a fenti prioritásnak megfelelően – a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatását célzó legfontosabb intézkedéseket vesszük sorra.

Ezek közül – jelentőségénél fogva – kiemelkedik a kötelező foglalkoztatási kvóta intézménye, amely az átlagos statisztikai állomány 5%-át kitevő megváltozott munkaképességű foglalkoztatását írja elő minden 25 főnél több alkalmazottal rendelkező vállalkozás, szervezet és intézmény esetében. A szabályozás egyfajta negatív ösztönzőként működik, mivel a kvótától elmaradó munkáltatókra fizetési kötelezettséget ró. Ha a megváltozott munkaképességű alkalmazottak aránya kisebb az előírtnál, a nem teljesítő munkáltató köteles rehabilitációs hozzájárulást fizetni és ezzel közvetve hozzájárulni a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásának előmozdításához. A hozzájárulásra vonatkozó szabályokat 2010-ben módosították jelentősen. Akkor emelték a mérethatárt 20 alkalmazottról 25-re, a fizetendő összeget pedig több, mint ötszörösére, s a hozzájárulást egyúttal hozzáköttették a tárgyévi minimálbérhez, melynek azóta éves szinten a kilencszeresét köteles megfizet-

³³Interjú, 2022. október 4.: egy megváltozott munkaképességűek elhelyezkedését segítő alapítvány programvezetője; Interjú, 2022. október 13.: egy másik, szintén megváltozott munkaképességűek elhelyezkedését segítő alapítvány ügyvezetője. Mindezt megerősíti egy, a magyar vállalkozások körében végzett kutatás is, amely szerint ugyan a társadalmi felelősségvállalás gondolata kiemelkedően fontos motivációt jelent a megváltozott munkaképességű személyeket foglalkoztató cégek számára, ám e vállalatok közel felének döntésében pénzügyi szempontok is közrejátszanak (MKIK GVI, 2022: 10).

³⁴A magyar állami tulajdonú cégeket tekintve a Szerencsésjáték Zrt. kivételesen nagy arányban (11%) alkalmaz megváltozott munkaképességűeket. A vállalat gyakorlatáról lásd Mecséri, 2021.

³⁵Interjú, 2022. október 4.: egy megváltozott munkaképességűek elhelyezkedését segítő alapítvány programvezetője; Interjú, 2022. október 13.: egy másik, szintén megváltozott munkaképességűek elhelyezkedését segítő alapítvány ügyvezetője.

³⁶H/3586. számú országgyűlési határozati javaslat az Országos Fogyatékosügyi Programról, a program végrehajtásának intézkedéséről szóló kormányrendelet pedig a már korábban említett 1187/2020. (IV. 28.).

ni a mulasztó minden, a kvótájához hiányzó megváltozott munkaképességű munkavállaló után.

Krekó és Scharle számításai szerint ez a lépés körülbelül 20–25 ezer munkahelyet eredményezett,³⁷ ám ennek ellenére az összesített munkáltatói kvóta jelentős hányada, 65–70%-a továbbra is betöltetlen (Krekó – Scharle, 2019: 186). Mindez annak fényében különösen figyelemre méltó adat, hogy a rehabilitációs hozzájárulás összege nagyobb, mint amekkora költséget jelentene az adott munkáltató számára a hozzájárulás megfizetése alól mentesítő, féléllású, minimálbért kereső, megváltozott munkaképességű alkalmazott foglalkoztatása. Azaz – ahogy arra a szerzőpáros is felhívja a figyelmet – a munkáltató abban az esetben is jobban járna egy ilyen munkavállaló alkalmazásával, ha az általa végzett munkának egyáltalán nem lenne érdemi hozzáadott értéke.

Egy másik fontos támogatási forma a szociális hozzájárulási adóból adható részleges kedvezmény, amelyet a munkáltató a megváltozott munkaképességű alkalmazottai után érvényesíthet. A korábbi rehabilitációs kártyát felváltó foglalkoztatásösztönző alapján a munkáltatót terhelő – 2022-ben 13%-os – szociális hozzájárulási adóból az annak 13%-át kitevő részkedvezmény illeti meg.³⁸ A megváltozott munkaképességűek, s így a fogyatékkal élők egy része nem, vagy csak részben rendelkezik a nyílt munkaerőpiac által megkövetelt képességekkel. Ezek hiányában a munkáltatók a pénzügyi ösztönzők ellenére sem feltétlenül érdekeltek e kör foglalkoztatásában. Éppen ezért számukra az állam – a gyakran eltérő élethelyzetüket és a különböző nehézségeiket is figyelembe véve – foglalkoztatási rehabilitáció keretében igyekszik munkalehetőséget biztosítani. E komplex program két foglalkoztatási formát foglal magában, melyek céljaikat és eszközeiket tekintve is eltérnek egymástól. Az úgynevezett fejlesztő foglalkoztatás keretei közt mindenekelőtt a munkakészségek fejlesztésére, az egyes munkatípusok kipróbálására és a munkaszocializációra helyezik

a hangsúlyt, s jellemzően fogyatékkal élő személyekkel foglalkozó intézmények adják az ilyen fókuszú rehabilitációs tevékenységek helyszínét. Ezzel szemben az akkreditált foglalkoztatás egyfajta átmenetet képez a fejlesztő foglalkoztatás és a nyílt munkaerőpiac között. Ennek megfelelően arra törekszik, hogy a részt vevő megváltozott munkaképességű személyek olyan készségekre tegyenek szert, amelyek megszerzését követően a munkaerőpiac aktív szereplőivé válhatnak. Az akkreditált foglalkoztatásban jellemzően olyan magán-, egyházi vagy alapítványi szervezetek működnek közre, amelyek a pénzügyi támogatásért nemcsak a résztvevők egyszerű alkalmazását vállalják, hanem azt is, hogy mentorálás keretében további segítséget nyújtanak számukra.

A kormányzat a megváltozott munkaképességűek munkavállalását igyekszik közvetlenül is ösztönözni. E tekintetben a munkavállalóknak jutott támogatások közül a személyi (adó)kedvezményt érdemes megemlítenünk. A tartós betegséggel vagy súlyos fogyatékkal élő egyéneket célzó ösztönző feltétele, hogy az illető rendelkezzen a vonatkozó kormányrendeletben³⁹ szereplő betegségéről/fogyatékoságáról szóló orvosi igazolással, vagy rokkantsági járadékban vagy fogyatékosági támogatásban részesüljön. A 2021-ben adóalap-kedvezménnyé alakított juttatás értelmében az abban részesülő személyek a minimálbér 33%-ának megfelelő összeggel csökkenthetik adóalapjukat, aminek következtében 2022-ben az érintettek éves nettó fizetése 120.060 forinttal nőhetett.⁴⁰ Ugyancsak a megváltozott munkaképességű munkavállalók helyzetén kíván javítani a nekik járó pótszabadság. A számukra biztosított évenkénti öt plusz nappal a döntéshozó az ilyen alkalmazottak átlagosnál nagyobb regenerálódási igényeire próbált reflektálni.

A háttérbeszélgetések során interjúalanyaink különbözőképpen vélekedtek a jelenlegi foglalkoztatásösztönző rendszerről, mely egységes módon, a megváltozott munkaképességű személyek álla-

³⁷A szociális hozzájárulás mint anyagi ösztönző mindenekelőtt a költségérzékeny magánszférára gyakorolt hatást. Ennek megfelelően a megváltozott munkaképességűek 96%-a munkaviszonyban (MT alatt) dolgozik, s csupán 4%-ukat foglalkoztatják közalkalmazottként (Bodorné és tsai, 2019: 42).

³⁸Lásd részletesebben: szocialisportal.hu, é. n.

³⁹335/2009. (XII. 29.) Korm. rendelet.

⁴⁰Részletesebben: konyvelescentrum.hu, 2022.

potbéli különbségeire tekintet nélkül igyekszik segíteni elhelyezkedésüket. Egyes vélemények szerint megoldást jelenthetne egy differenciált struktúra létrehozása, amely alapján a súlyosabb fogyatékossgal élők alkalmazó munkáltatók nagyobb mértékű állami támogatásban része-

sülhetnének.⁴¹ Mások szerint azonban a piaci szereplők esetében ez nem elsősorban anyagiak, hanem szervezeti kultúra kérdése, s az egészségi állapotuknál fogva több nehézséggel élők foglalkoztatásában a védett munkahelyek nagyobb jelentőséggel bírnak.⁴²

Fogyatékossgal élő szülők családtámogatása – következtetések

A fogyatékossgal élő szülők helyzete a szakirodalomban méltánytalanul elhanyagolt téma, pedig a 2011-es statisztikai adatok alapján sok tízezer ember tartozik az érintettek közé. Esetükben a fogyatékossgal élés alapvető hatást gyakorolhat párválasztási és családalapítási lehetőségeikre, gazdasági aktivitásukra és jövedelmi viszonyaikra, s mindezeken keresztül saját és környezetük mindennapjaira. Számukra a családpolitikai támogatások igénybevételi lehetősége és hasznossága elsődlegesen családalapítás és munkaképesség függvénye. A fogyatékossgamodellek két típusának relevanciáját e tekintetben is igazoltnak tekinthetjük, hiszen a családalapítás és a munkavállalás vonatkozásában egyaránt fennállhatnak egészségi és társadalmi akadályok.

A 2010 utáni kormányok kiemelt figyelmet és jelentősen megemelt forrásokat fordítottak családpolitikára, melynek céljai között nagy hangsúlyt kapott a családalapítás és a gyermekvállalás ösztönzése, az otthoneremtés, továbbá a család és a munka összehangolásának elősegítése. A családok támogatását azonban leválasztották a szociálpolitikai megfontolásokról, az anyagi juttatásokat pedig jellemzően társadalombiztosítási jogviszonyhoz kötötték, s részben – jövedelemszint által befolyásolt mértékű – adókedvezmény formájában biztosították, míg a néhány alanyi jogon folyósított (univerzális) és rászorultsági elven adott járandóságot mérsékelten vagy egyáltalán nem emelték.

Az irányváltásból következően a családpolitika, és a bővülő juttatások legfőbb előnyeit csak azok

a fogyatékossgal élők tudták teljeskörűen élvezni, akik önálló családot alapítottak, gyermekeket nevelnek és teljes munkaviszonyban dolgoznak. A többiek számára a támogatások egy része nem, vagy csak korlátozottan elérhető. Családalapításuknak – a cselekvőképtelenség eseteit kivéve – nincs jogi akadálya, a mindennapokban mégis léteznek erős korlátok. Az értelmi fogyatékossgal élők és az autisták körében már a párválasztás is rendkívül alacsony mértékű (és szinte kivétel nélkül érintetti körön belüli), a mozgáskorlátozottak, látás- és hallássérültek körében viszont számottevő a családalapító, saját háztartásban élők aránya. Bár adatok hiányában nem tudjuk, hogy akár házasságkötésben, akár élettársi kapcsolatban elérik-e a többségi népességben belüli arányokat, mégis – a mindennapi nehézségek és a gyakran nem kellően el- és befogadó környezet miatt erősen valószínűsíthető, hogy nem. S miközben a „vegyes házasságok” mellett itt is gyakori a hasonló sorsúakkal kötött házasság, általában ezeknek is alapfeltétele a magánháztartás, mert az intézményi bentlakás a tapasztalatok szerint nem kedvez a stabil párkapcsolatoknak. A magánháztartás létesítési esélyei és a lakhatási körülmények viszont szoros összefüggést mutatnak a gazdasági aktivitással és a jövedelmi viszonyokkal. Hátrányos helyzetükből, alacsonyabb átlagos iskolázottsági szintjükből és sokszor megváltozott munkaképességükből adódóan, a fogyatékossgal élők vélelmezhetően erősen felülreprezentáltak a kisjövedelműek körében, amit a „vegyes házasságok” csak korlátozottan – ha egyáltalán –

.....

⁴¹Interjú, 2022. október 3.: az MGYOSZ egyik vezetője. Erre az álláspontra helyezkedett a megszólaltatott kormányzati szakpolitikus is, aki azonban hangsúlyozta, hogy az érvényben lévő rendszer csak további források bevonása esetén módosítható, különben a differenciálás sok esetben szükségszerűen alacsonyabb összegű támogatásokat eredményezne (interjú, 2023. január 25.: minisztériumi vezető).

⁴²Interjú, 2022. október 4.: egy megváltozott munkaképességűek elhelyezkedését segítő alapítvány programvezetője.

képesek mérsékelni. Az egyéb, újonnan bevezetett és/vagy jelentősen megemelt támogatások hozzáférése is gyakran akadályoztatott, s az elérhető juttatások szintje is alacsonyabb a többségénél, ami elsősorban a megváltozott munkaképességű fogyatékossgal élőket sújtja. Körükben ritkának számít a teljes munkaidős foglalkoztatás, sokkal gyakoribb a kedvezőtlen, általában marginalizált munkaerőpiaci helyzet. Foglalkoztatottságuk és bérezésük az átlagosnál alacsonyabb, munkanélküliségi rátájuk magasabb. Mindez annak ellenére is fennáll, hogy az állam – részben civil szereplőknek adott – készségfejlesztésre fordított anyagi támogatással és a nagyobb munkáltatók negatív és pozitív pénzügyi ösztönzésével egyaránt próbálja elősegíteni a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatását. Összességében tehát kimondható, hogy a többséggel megközelítőleg azonos helyzetet elérők kivételével a – hátrányos

munkaerőpiaci pozícióban lévő – fogyatékossgal élők számára korlátozottan hozott pozitív változást a 2010 utáni családpolitikai fordulat. Körükben a szociálpolitikai megfontolások leválasztása, a jóléti politikáról a foglalkoztatáspolitikára és a növekvő munkajövedelmek felé elmozduló kormányzati irányvonal inkább hátrányosnak tekinthető. Számukra a családpolitikán belül felértékelődnek a házastársakra is kiterjedő előnyök, valamint az intergenerációs támogatások. A családot alapító és gyermekeket nevelő fogyatékossgal élők számára mindazonáltal – az elmúlt időszak foglalkoztatáspolitikai eredményei⁴³ ellenére is – vagy lényegesen magasabb szociális juttatásokra, vagy kiegészítő családpolitikai támogatásokra lenne szükség ahhoz, hogy javítható legyen a családalapítás és gyermekvállalási esélye, és lehetőség nyíljon a sok tekintetben meglévő lépéshátrányuk leküzdésére.

Felhasznált irodalom

Jogszabályok, határozatok:

1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról (<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99800026.tv>)

2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról (<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0300125.tv>)

2007. évi XCII. törvény a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0700092.tv> (letöltve: 2022. 11. 24.)

335/2009. (XII. 29.) Korm. rendelet az összevont adóalap adóját csökkentő kedvezmény igénybevétele szempontjából súlyos fogyatékossgának minősülő betegségekről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0900335.kor> (letöltve: 2023. 02. 09.)

H/3586. számú országgyűlési határozati javaslat az Országos Fogyatékossgügyi Programról. <https://www.parlament.hu/irom40/03586/03586.pdf> (letöltve: 2022. 11. 24.)

1187/2020. (IV. 28.) kormányhatározat az Országos Fogyatékossgügyi Program végrehajtásának 2022. évig tartó Intézkedési Tervéről. <https://njt.hu/jogszabaly/2020-1187-30-22> (letöltve: 2023. 01. 06.)

Szakirodalmi és egyéb források:

ÁSZ (2019) = Állami Számvevőszék. A családtámogatások rendszere Magyarországon. Állami Számvevőszék. https://www.asz.hu/storage/files/files/elemezsek/2019/20190618_csaladtamogatások_rendszere.pdf?download=true (letöltve: 2022. 11. 24.)

Barton, L. (szerk.) (2006). *Overcoming Disabling Barriers: 18 years of Disability and Society*. New York: Routledge.

Bernát, A. – Petri, G. – Vajda, D. – Kozma, Á. (2022), A fogyatékossgal élő emberek jogaival és társadalmi részvételével kapcsolatos lakossági attitűdök. In: Kolosi, T. – Szelényi, I. – Tóth, I. Gy. (szerk.), *Társadalmi Riport 2022* (pp. 493–506). Budapest: TÁRKI.

Bloom, P. (2021). *What Becoming a Parent Really Does to Your Happiness*. <https://www.theatlantic.com/family/archive/2021/11/>

⁴³A megváltozott munkaképességűek foglalkoztatottsági aránya a 2010-es 18%-ról 44%-ra nőtt. Az állami támogatások jelenleg kb. 33 ezer ilyen munkavállaló alkalmazását segítik az ország mintegy 1100 telepelyén, miközben a fogyatékossgügyi szervezetek központi támogatása ugyanebben az időszakban megháromszorozódott. (Hirado.hu, 2022)

does-having-kids-make-you-happy/620576/ (letöltve: 2023. 01. 06.)

Bodorné Kovács, K. – Koroseczné Pavlin, R. – Bareith-Kiss, M. (2019). Megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának elemzése országos és megyei viszonylatban. *Munkaügyi Szemle*, 62(5), 38–47.

Bördös, K. – Szabó-Morvai, Á. (2021). A 2000-2015 közötti családpolitikai intézkedések hatása a születésszáma Magyarországon. *Demográfia*, 64(2-3), 33-66.

Bültmann, U. – Siegrist, J. (2020). Two Perspectives on Work, Disability, and Health: An Overview. In: Bültmann, U. – Siegrist, J. (szerk.) *Handbook of Disability, Work and Health*. (pp. 1–13). Cham: Springer.

CSBO (2017) = Családbarát fordulat 2010–2018. (2017). Budapest: Családbarát Ország Nonprofit Közhasznú Kft.

Czibere, K. (2006). Szociálpolitika. In: Czibere, K. – Fertő, I. – Gém, E. – Halász, G. – Kovács, F. – Lakatos, L. – Mocsári, J. – Palócz, É. – Pesti, S. – Till, Sz. *Szakpolitikák a rendszerátvitel utáni Magyarországon 1990–2006*. (pp. 62–105). Budapest: Rejtjel Kiadó.

Feldman, M. A. – Tahir, M. (2016). Skills Training for Parents with Intellectual Disabilities. In: Singh, N. N. (szerk.), *Handbook of Evidence-Based Practices in Intellectual and Developmental Disabilities* (pp. 615–631). Springer Cham.

Földvári, M. – Gárdos, É. (2021). A fogyatékos és az egészségi okok miatti korlátozottság mérésének módszerei a hivatalos statisztikában. *Statisztikai Szemle*, 99(2), 142–172.

EB (2021) = Európai Bizottság. *Union of Equality: Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030*. Brüsszel: Európai Bizottság <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8376&furtherPubs=yes> (letöltve: 2022. 11. 24.)

EPRS (2020) = European Parliamentary Research Service. *Employment and disability in the European Union*. European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651932/EPRS_BRI\(2020\)651932_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651932/EPRS_BRI(2020)651932_EN.pdf) (letöltve: 2022. 11. 24.)

Gallai – Szalay (2022). Kicsi a család, nagyobbát kíván? Egyes család-politikai eszközök fogadtatása nagycsaládosok és fiatal házaspárok körében. In: Fűrész T. – Aczél P. (szerk.), *Család – gyermek – jövő. Tanulmányok a családtudomány köréből*. KINCS, Budapest, 20–48.

Gauthier, A. H. (2000). Public policies affecting fertility and families in Europe. A survey of the 15 member states. Seminar paper. *Low Fertility, Families and Public Policies*, European Observatory on Family Matters, Sevilla, 2000. szeptember 15-16.

Glass et al. = Glass, J. – Simon, R. V. – Andersson, M. A. (2016). Parenthood and happiness: effects of work-family reconciliation policies in 22 OECD countries. *American Journal of Sociology*, 122(3), 886–929.

Goodley, D. (2019). Fogyatékos tudomány. Interdiszciplináris bevezető. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar. G7.hu (2021). A csendes magyar sikerágazat, ahol 1,8 milliós havi átlagbér is előfordul. <https://g7.hu/vallalat/20210628/a-csendes-magyar-sikeragazat-ahol-18-millios-havi-atlagber-is-elofordul/> (letöltve: 2022. 11. 26.)

Haines, S. – Ruebain, D. (szerk.) (2011). *Education, disability and social policy*. Portland: Policy Press.

Hirado.hu (2022). Nyitrai Zsolt: Olyan társadalomért dolgozunk, amelyben a fogyatékos élő megtalálja a helyét. <https://hirado.hu/belfold/cikk/2022/12/03/nyitrai-zsolt-olyan-tarsadalomert-dolgozunk-amelyben-a-fogyatekossal-elomegtalalja-a-helyet/> (letöltve: 2023. 01. 06.)

Holler, R., – Ohayon, Y. (2022). Understanding Disability Policy Development: Integrating Social Policy Research with the Disability Studies Perspective. *Social Policy and Society*, 1-16.

Kálmán, Zs. – Könczei, Gy. (2002). *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Budapest: Osiris.

Kozma, Á. – Petri, G. – Bernát, A. (2020). Kiszolgáltatottság és stagnálás: fogyatékos emberek társadalmi helyzete a 2010-es években. In: Kolosi, T. – Szelényi, I. – Tóth, I. Gy. (szerk.), *Társadalmi Riórt 2020* (pp. 381–403). Budapest: TÁRKI Egyesülés.

Koncsek, R. (2021). A GDP öt százaléka megy családtámogatásokra. *Világgazdaság*. <https://www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2021/09/a-gdp-5-szazaleka-megy-csaladtamogatásokra> (letöltve: 2021. 09. 30.)

Konyvelescentrum.hu (2022). Személyi adókedvezmény 2022 – súlyos fogyatékos, tartós betegség esetén. <https://konyvelescentrum.hu/adok-es-jarulekok-kozterhek/szemelyi-adokedvezmeny/> (letöltve: 2023. 01. 06.)

Krekó, J. – Scharle, Á. (2020). A kötelező foglalkoztatási kvóta és a rehabilitációs hozzájárulás. In: Fazekas, K; Elek, P; Hajdu, T (szerk.) *Munkaerőpiaci tükrő 2019*. Budapest: ELKH Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet. (pp. 186–187.).

Kristó, K. (2014). Gondolatok a családok állami támogatásáról. *Acta Humana*, 2(4), 39–54.

KSH (2014) = Központi Statisztikai Hivatal. 2011. évi népszámlálás. 11. kötet: Fogyatékosokkal élők. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

- KSH (2018) = Központi Statisztikai Hivatal. Mikrocenzus 2016 – 8. kötet: A fogyatékos és az egészségi ok miatt korlátozott népesség jellemzői. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2022) = Központi Statisztikai Hivatal. Szociális statisztikai évkönyv, 2020. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (é. n.) = Központi Statisztikai Hivatal. Excel-táblázat (Fogyatékos népesség Magyarországon, 2011–2016). https://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kotet_8_fogyatekos_es_az_egeszsegi_ok_miatt_korlatozott_nepesseg_jellemzoi (letöltve: 2023. 02. 02.).
- Lamichhane, K. (2015). *Disability, Education and Employment in Developing Countries: From Charity to Investment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lipták, K. – Maticsákné, L. M. (2018). A kisgyermekes nők foglalkoztatási helyzete és lehetőségeik. *Vezetéstudomány*, XLIX/3., 41–51.
- Makay, Zs. (2018). Kisgyermekes anyák munkavállalása és az ezzel kapcsolatos vélemények változása Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 179(11), 1702–1716.
- Makay, Zs. (2021). Családtámogatás, női munkavállalás. In: Monostori, J. – Óri, P. – Spéder, Zs. (szerk.), *Demográfiai Portré 2021* (121–138). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Mecséri, J. (2021). Mit tehet egy nagyvállalat a fogyatékosággal élő személyek integrációja érdekében? In: Perlusz, A. – Cserti-Szauer, Cs. – Sándor, A. szerk. *Fogyatékos emberek a 21. századi magyar társadalomban. Tanulmánykötet Bánfalvy Csaba tiszteletére.* (pp.73-82) Budapest: ELTE Gusztáv Gyógypedagógiai Kar – A Gyógypedagógia Fejlesztéséért Alapítvány.
- MKIK GVI (2022) = Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet. *Megváltozott munkaképességű személyek nyílt munkaerőpiaci foglalkoztatási helyzete Magyarországon*. Budapest: MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet. https://gvi.hu/files/researches/664/rehab_elemez%C3%A9s_2021.pdf (letöltve: 2023. 02. 03.).
- Molnár, B. – Szarvas, A. – Gellérné, L. É. (2022). Az előző 12 év magyar családpolitikája európai fénytörésben. *Századvég*, 2(3), 86–106.
- Murinkó L. – Spéder Zs. (2021). Élettársi kapcsolatok, házasság. In: Spéder, Zs. (szerk.), *Demográfiai Portré 2021* (pp. 9–28). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- NCD (2012) = National Council on Disability. *Rocking the Cradle: Ensuring the Rights of Parents with Disabilities and Their Children*. National Council on Disability. https://www.ncd.gov/sites/default/files/Documents/NCD_Parenting_508_o.pdf (letöltve: 2022. 11. 24.)
- Neményi, M. – Takács, J. (2015). Örökbefogadás és diszkrimináció Magyarországon. *Esély*, 27(2), 32–61.
- Richards, J. – Sang, K. (2019). The intersection of disability and in-work poverty in an advanced industrial nation: The lived experience of multiple disadvantage in a post-financial crisis UK. *Economic and Industrial Democracy*, 40(3), 636–659.
- Rimmerman, A. (2015). *Family policy and disability*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruzsicska, Y. (2011). A népesedéspolitika eszközei és hatásuk a gyermekvállalásban. *Jogelméleti Szemle*, 11(4). <http://jesz.ajk.elte.hu/ruzsicska48.html> (letöltve: 2021. 03. 10.)
- Szocialisportal.hu (é. n.). Tájékoztató a megváltozott munkaképességű személyek után érvényesíthető adókedvezményről. <https://szocialisportal.hu/tajekoztato-a-megvaltozott-munkakepessegu-szemelyek-utan-ervenyesitheto-adokedvezmenyrol/> (letöltve: 2023. 01. 06.)
- van der Zwan, R. – de Beer, P. (2021). The disability employment gap in European countries: What is the role of labour market policy? *Journal of European Social Policy*, 31(4), 473–486.
- Varga, J. szerk. (2022). *A közoktatás indikátorrendszere 2021*. Budapest: ELKH Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.